

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ДИТЯЧА КНИГА І СВІТ ДИТИНСТВА

Емілія Огар

Українська академія друкарства

На підставі аналізу видавничого ринку схарактеризовано основні риси сучасної української дитячої книги, описано видавничі чинники, які впливають на її формування. Особливу увагу звернено на комунікативну здатність літератури для дітей передавати особливості світу дитинства.

Ключові слова: дитяча література; світ дитинства.

Дитяча література, за визначенням, покликана відображати дитячий світ в усіх його виявах. Вона має транслювати знакову систему дитинства не лише на формальному (зовнішні атрибутика, вік героїв, їхній соціум, мовні засоби із семантикою пестливості та ін.), а й на глибинному рівні – позначенням специфічних дитячих поведінкових актів.

Якщо дитяча книга чутливо реагує на те, що відбувається у світі її читачів, або на те, що сьогодні називають дитячою субкультурою [1], контакти, що виникають між ними, виявляються глибоко емоційними, відтак здатними надзвичайно сильно впливати на формування світосприйняття та світобачення юної особистості. Вони збуджують і розбудовують уяву юного реципієнта, виховують в ньому потребу в пізнанні, виформовують емоційну сферу маленької людини, її почуття, зокрема здатність реагувати, вражатися, співпереживати, що, як відомо, вкрай важливо для всебічного гармонійного розвитку особистості.

Видання, призначені для юних читачів, повинні віддзеркалювати їхній світ, впливаючи на них що своїм змістом, легкістю викладу та виразністю мовностилістичної форми, що цікавим ілюстративним вирішенням, кольором, незвичною пластичною формою, матеріальною конструкцією. Щоб забезпечити цей складний комплекс текстових і нетекстових чинників, потрібні чималі зусилля з боку авторів творів дитячої літератури, видавців, поліграфістів (добре знання дитячої душі, потреб і прагнень сучасної дитини, справжній творчий підхід, нетрадиційне дизайнерське мислення, високоякісні технології).

Важливо також чітко уявляти потреби і запити, читацькі також, аудиторію, на яку цей колектив працює. Критерій відповідності конкретному часові, вміння зображати не дитинство взагалі, а дитинство, включене в реальну систему координат, на нашу думку, є одним з найважливіших критеріїв, якими забезпечується висока комунікативна ефективність дитячого видання. Вивчення чинників, що роблять дитячу книгу комунікативно ефективною, вважаємо актуальною проблемою теоретичного і практичного характеру.

У межах пропонованої статті ми ставимо собі за мету схарактеризувати, яким на зламі століть сформувалося “обличчя” української дитячої книги і як це вплинуло на візуалізацію в ній світу сучасних дітей.

Ставлення до дитинства – показник способу життя та рівня розвитку культури будь-якої країни, народу. Характерний для тоталітарного суспільства брак зацікавлення до окремої особистості, до шляхів її становлення і розвитку негативно

позначалися й на виданні дитячої літератури: за показником незадоволеного попиту (йдеться і про посередництво книгарень, і про посередництво бібліотек) у колишньому Радянському Союзі, і в українській республіці вона стабільно посідала перше місце.

Коли Україна відновила незалежність, дитяче книговидання разом з іншими сегментами національного видавничого ринку об'єктивно реагувало на серйозні соціально-політичні, економічні та культурні трансформації у суспільному житті: на початку 90-х пережило майже повний занепад, у середині 90-х – намагалося “протриматися”, постійно репродукуючи старі “класичні”, перевірені часом літературні тексти та ілюстрації, і чужі, і свої. Наприкінці 90-х–на початку 2000-х років спроби робити нову оригінальну дитячу книгу стають помітнішими та, на жаль, ще не достатніми, щоб кардинально змінити стан речей.

Гуманізація та гуманітаризація суспільства надалі здебільшого декларативні. Внаслідок неналежної підтримки з боку держави, економічної та правової нестабільності, всіляких економічних негараздів у видавничо-поліграфічному комплексі, різкого падіння купівельної спроможності значної частини населення України дитяча книжка посідає чи не найскромніше місце на вітчизняному ринку книговидавничої продукції, який поки що досить викривлено відображає суспільні потреби у друкованих виданнях.

Кількісний та якісний дефіцит дитячої літератури разом із потужним всеохопим впливом аудіовізуальної культури стають причинами досить тривожної тенденції, характерної для значних груп сучасних дітей та підлітків, – прогресуючого згасання інтересу до читання, взагалі втрати навичок читання. Для гідної конкуренції з телебаченням, відео, комп'ютером сучасній українській дитячій книзі бракує власне сучасності. Вона й досі не може позбавитися деяких анахронізмів і натомість набути таких нових рис, які б допомогли їй стати органічною, невід'ємною, доконечною часткою життя сучасних дітей.

Розвиток національної дитячої книги на зламі століть назвати поступальним важко, він радше нагадує тупцювання на місці. Доводиться констатувати, що перехідний період, або період пошуків, дещо затягнувся. І гальмують його економічні негаразди та правовий хаос, диктат комерційної вигоди на шкоду соціальній значущості та нечисельність авторського корпусу. Проблема ще й у тому, що уявлення про те, якою повинна бути нова українська книга для дітей, досі невизначене.

Кількарічне моніторування ринку української дитячої книги, оперте на дані національної бібліографії [2], відстежування та аналіз загальних тенденцій його розвитку від початку 90-х років і дотепер, вивчення окремих видавничих проєктів [4] – дає нам підстави стверджувати, що дитяча книга, видана в Україні протягом означеного періоду, ще інерційно зберігає риси радянської дитячої літератури з її міфологемами, із загальноприйнятою мовою. Такого штибу видання разом із продуктованими в Росії посідають сьогодні значну частку ринку (з усіма наслідками, які звідси випливають).

У репертуарі української дитячої книги, сформованому за останні п'ятнадцять років, переважають видання творів, написаних давно. Найпоширенішим аргументом на користь таких видавничих проєктів, скажімо, як видання справді талановитих дитячих письменників минулого – Г.-К. Андерсена, братів Гримм, Ш. Перро, О. Вайльда, Р. Кіплінга, С. Маршака, К. Чуковського, О. Волкова, М. Носова тощо, – вважають, так би мовити, їх “всенародну” популярність, забуваючи, що йдеться насправді про популярність серед дорослих, тобто батьків, яких свого часу – в роки дитинства – “годували” цією ж “духовною їжею”. Симптоматичною виглядає у цьому

сенсі назва збірки перекладених українською мовою казок братів Гримм та Г.-К. Андерсена, випущеної видавництвом “Інтерпрес Лтд” 1998 р., – “Казки *нашого* дитинства”.

Безперечно, визнана класикою українська і світова література для дітей містить високий духовно-психологічний розвивальний потенціал, адже в той чи той спосіб навчає дитину засадничих моральних норм людського буття. В її текстах акумулювався багаторічний досвід щодо найефективніших психолого-педагогічних прийомів допомоги дитині з боку вихователя-дорослого, “прочитуються” своєрідні програми пізнання дитини своє сутності відповідно до тих чи тих вікових завдань [5].

Однак прийоми і форми розкриття типових для дитячих творів проблем, відтворення тих чи тих моральних і соціальних конфліктів, використовувана система персонажів, образотворчий ряд, деякі настанови щодо дитячого сприйняття не можуть бути вічними, а головне – ефективними у “всі часи”. Адже сучасний світ надзвичайно стрімко змінюється, об’єктивно змінюючи світ дитинства. І сучасна дитяча книга, аби бути комунікативно ефективною, повинна на це реагувати.

Постійна видавнича “експлуатація” давно створених творів для дітей, на наш погляд, результат абсолютного ігнорування особливостей психології сучасних дітей, їх підвищеної здатності до сприйняття абстракцій, символів, метафор, вищого, ніж у їхніх однолітків десять, двадцять чи тридцять років тому, рівня розвитку та інформованості.

У щорічному випуску української літератури для дітей на першому місці перевидання казок – фольклорних та авторських, українських і світових. Причому список назв та авторів короткий і... стандартний: “Українські народні казки”, “Казки народів світу”, збірки казок окремих країн та народів, що часто об’єднуються у серії. Щороку останні п’ятнадцять років виходять “Пан Коцький”, “Лисичка і Журавель”, “Цап та Баран”, “Івасик-Телесик”, “Лисичка-Сестричка та Вовк-Панібрат”, “Коза-Дерева”, “Кривенька качечка”, перекладні – “Колобок”, “Рукавичка”, “Солом’яний бичок”, “Червона Шапочка”, “Снігова королева”, “Кіт у чоботях”, “Попелюшка”, “Лікар Ай-Болить”, “Муха-Цокотуха” тощо.

Світ казкової літератури надзвичайно багатий і різноманітний. “Кожна казка, і авторська також, – своєрідний живий організм, який містить у собі широкий спектр пізнавальних, етичних і естетичних елементів, здатних випромінювати певні імпульси різної потужності, призначені читачам різного віку” [3, с. 13]. Проте, якщо традиційні дитячі смаки, що полягають в особливій прихильності до жанрів фантастики і пригод, інерційно задовольняються переважно казками, це суттєво звужує арсенал засобів літературно-естетичного впливу на юних читачів. Створюються досить схематичні, спрощені уявлення про світ: персонажі найчастіше чітко поділяються на “поганих” і “добрих”, точно вказуються причини зла і бід.

Читання лише казок не може сприяти всебічному розвитку особистості юного читача, оскільки в них немає актуальних проблем, з якими сучасна дитина стикається щодня, у них не відбито реальних стосунків між дітьми, дітьми і дорослими, дітьми і довіллям. Змальована реальність слабо співвідноситься з дійсним світом дитинства, вона часто вводить у, нехай і приємну, та все ж оману.

На нашу думку, книжки казок не повинні стояти в “меню” дитячого читання на сніданок, обід, вечерю і навіть підвечірок. Одночасно дитина мала б відкривати для себе літературно-художні твори й інших жанрів – вірші, оповідання, повісті сучасної тематики і сучасних авторів. Щоправда, протягом останніх трьох років на цьому полі є деякі зрушення.

Звикаючи змалечку, що книжка – це лише казка, яку час од часу на ніч читають батьки, дитина не виробляє ні звички, ні відповідних навичок роботи з іншою – так

званою функціональною (діловою) літературою, яку могла б залучати, скажімо, як джерело потрібної інформації для саморозвитку чи під час навчального процесу. У дорослому віці, без відповідного попереднього досвіду таку звичку виробити ще важче. Потреби в літературі науково-популярного, довідкового, розвивально-ігрового характеру мають задовольняти переважно ліцензовані видання, перекладені російською або через посередництво російської мови, до того ж майже не адаптовані до інформаційних та пізнавальних потреб власне української дитини.

Уявлення видавців про читацькі потреби і можливості потенційної читацької аудиторії надзвичайно узагальнені й неточні. Вони побудовані здебільшого на досить спрощеній віковій диференціації, з орієнтацією на таку собі абстрактну дитину без явних ознак статі, національності, усередненого психологічного, розумового, емоційного та освітнього рівня, єдиного на всі часи “стандарту”.

Ось так, на жаль, не по-сучасному виглядає “дзеркало”, покликане відтворювати світ сучасної української дитини. На жаль, бо книга лише тоді здатна впливати на виховання гармонійної особистості, тобто вповні реалізувати свою основну соціальну функцію, коли приходить до дитини в потрібний час. На кожному етапі життя дитина мала б отримувати свою книгу – книгу, яка б відповідала її читацьким потребам – торкалася найважливіших для цього періоду тем, справді зацікавлювала.

Міркувань щодо майбутнього української дитячої книжки, зокрема, чинників її конкурентоздатності в протистоянні з “авдіовізуальною культурою” є чимало, і вони вимагають докладного висвітлення та обговорення (ми свідомо не торкалися тут, скажімо, проблеми мови видань). У підсумок лише зазначимо, що бідність, а головне архаїчність арсеналу засобів, які використовують у сучасному дитячому книговидаванні, зумовлена не лише суто економічними чи політичними проблемами, що зумовлюють певну творчу інерцію, дається взнаки брак наукових знань про особливості створення та функціонування дитячої книги.

1. *Акімова А.* Мировая детская литература и субкультура детства // Детское чтение: феномен и традиция в конце XX столетия. СПб., 1999.

2. Вісник Книжкової палати України. К., 1991–2006.

3. *Гримич В.* Спогад людства про власне дитинство: Передмова // Казки зарубіжних письменників. К., 1997.

4. *Огар Е. І.* Дитяча книга: проблеми видавничої підготовки. Львів, 2002. 5. *Осорина М.* Секретный мир детей в пространстве взрослых. СПб., 2004.

MODERN UKRAINIAN BOOKS FOR CHILDREN AND THE WORLD OF CHILDHOOD

Emiliya Ohar

The article tackles the characteristics of Ukrainian books for children from the point of view of their functional ability to adequately mirror the world of modern children. On the basis of the publishing market analysis, the author describes the main features of Ukrainian children's books of the last decade of the 20th – the beginning of the 21st cc. This period coincides with the beginning of the formation of a new Ukraine. The author describes some reasons that have, unfortunately, caused a low ability of Ukrainian children's books to depict the world of modern childhood. These are economic problems, imperfect legislation, lack of talented authors and translators, disregard for social importance of an edition in favour of commercial benefit, and, moreover, lack of a clear content in the notion of ‘a new Ukrainian book for children’. The solution of these problems will help to change the situation for the better.

Key words: children's literature; the world of childhood.